

Abstrakt. Zagospodarowanie rekreacyjne lasów łęgowych zlokalizowane w międzywalu prawego brzegu Wisły na terenie śródmieścia Warszawy miało charakter stopniowych, mało agresywnych dla przyrody działań. Celem udostępnienia rekreacyjnego Wisły warszawskiej było odtworzenie trzech, funkcjonujących niegdyś, miejskich plaż: „Saskiej”; „Poniatowskiej”, „Praskiej”. Plaże połączono ścieżką rekreacyjną wiodącą przez lasy i zarośla łęgowe. Te nieznaczne działania pociągnęły za sobą jednak znaczne konsekwencje. Tereny prawego brzegu warszawskiej Wisły stały się miejscem intensywnie wykorzystywanym do celów rekreacyjnych przez tysiące ludzi. Proces ten nieprzerwanie przybiera na sile od pięciu lat. Jak pokazują wieloletnie badania prowadzone w Lasach Państwowych – odpowiednie zagospodarowanie turystyczne, rekreacyjne i edukacyjne oraz dopasowana do potrzeb i oczekiwań użytkowników infrastruktura społeczno – techniczna ogranicza antropopresję. Udostępnianie terenów nadwiślańskich prowadzone być powinno zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju bez pomijania oczekiwań potencjalnych, zróżnicowanych użytkowników.

Słowa kluczowe: ekosystem miasta, rzeka Wisła, lasy łęgowe, lasy miast

Abstract. Forest– city - ecosystem. Riparian forests of Vistula riverbank in Warsaw was designated for recreation in gradually and progressively process. This long-term aim was to make available to get to three city beaches by middle forest trail. It causes this area became a major attraction and recreation space in Warsaw. As extensive research made in the State Forests prove, development of tourist, recreational and educational services in accordance with needs and expectations of the users is limiting human pressure on the nature and forests. The Vistula river bank should be conducted in accordance with the principle of sustainable development without neglecting the expectations of potential, diverse users. This paper shows results for society and the nature there.

Keywords: urban ecosystem, Vistula river, riparian forests, urban forests

Wstęp

Mieszkańcy aglomeracji miejskich coraz chętniej, częściej korzystają z lasów, które znajdują w pobliżu swojego miejsca zamieszkania, w miastach i wokół miast. Wzrasta świadomość tego, że zdrowie psychiczne i fizyczne mieszkańca dużej aglomeracji miejskiej jest uwarunkowane harmonizowaniem miejskiego zgiełku i pędu wypoczynkiem w otoczeniu przyrody. Jest to trend nowy, na szerszą skalę obserwowany od kilku lat.

W warszawskich, półdzikich i nieprzebranych lasach zaczęli pojawiać się ludzie aktywnie uprawiający sport, młodzież, rodziny z dziećmi. To głównie osoby poszukujące wytchnienia od zgiełku miasta, ciszy, spokoju, świeżego powietrza, świadome zasad zdrowego trybu życia, wpi-

sane w coraz modniejszy nurt bycia „eko”. Bywało, że tworzyły się mało formalne grupy, np. klub biegaczy, nordic-walkig-owców czy miłośników fotografii przyrodniczej, charakterystyczne dla danych terenów rekreacyjnych.

Z czasem takie zjawisko – bardzo pozytywne – stawało się coraz bardziej masowe. Sprzyjały temu media społecznościowe, łańcuszek „znajomi – znajomych” wydłużał się. Wraz z coraz liczniejszą, a co za tym idzie – bardziej różnorodną grupą społeczną, korzystającą z miejskich terenów zielonych, zaczęły pojawiać się coraz bardziej zróżnicowane potrzeby i oczekiwania wobec zarządzania tymi terenami. Podczas spotkań partycypacyjnych, komisji dialogu społecznego czy też na forach internetowych związanych z partycypacją społeczną w kreowaniu przestrzeni publicznych miasta, zaczęły pojawiać się sygnały, że z tym środowiskiem przyrodniczym „coś jest nie tak”. Zgłaszane problemy były różne: „Chciałem ciszy i spokoju, a tu tłumy ludzi.”; „Przyroda została zadeptana.”; „Miasto musi coś zrobić z dzikimi zwierzętami, bo przecież dziki i węże, które są w lesie mogą być niebezpieczne dla ludzi!”.

Często dopiero wtedy do działań wkraczała administracja miasta, która podejmowała starania, by sprawę uregulować, wyjaśnić, omówić, wyjść naprzeciw potrzebom społeczeństwa. Wytyczano i znakowano polany rekreacyjne, znakowano szlaki piesze, projektowano, wyznaczano miejsca parkingowe oraz podejmowano walkę z ciągle rosnącym problemem zaśmiecania terenów rekreacyjnych. Stopniowo rozbudowywano też infrastrukturę rekreacyjno-wypoczynkową w postaci choćby ławek i siedzisk.

Powyższy opis dotyczy niewielkiego fragmentu lasów warszawskich – tych położonych w międzywale prawego brzegu Wisły. Proces zwracania rzeki ludziom trwa tu od 2010 roku, zgodnie ze słowami M. Prousta „Prawdziwy akt odkrycia nie polega na odnajdywaniu nowych łądów, lecz na patrzeniu na stare w nowy sposób.”

W dalszej części artykułu przedstawiono – na przykładzie lasów łęgowych międzywala prawego brzegu Wisły Warszawskiej – szeroką panoramę relacji, jakie występują między szybko rozwijającą się aglomeracją miejską, mieszkańcami, a istniejącymi na jej obszarze terenami leśnymi.

Za „Warszawski odcinek Wisły” przyjmuje się odcinek Wisły, pomiędzy jej 498 kilometrem, a 526 kilometrem, znajdujący się w granicach administracyjnych Warszawy.

Przez używane w niniejszym artykule określenie „międzywale” rozumie się obszar znajdujący się między usypanymi wałami przeciwpowodziowymi. Rozstaw wałów przeciwpowodziowych jest na odcinku Wisły w Warszawie bardzo zmienny. Największa odległość między koroną wałów przeciwpowodziowych jest na 501 km rzeki – wynosi ok. 1500 m, najmniejsza to tzw. „gorset warszawski” na odcinku śródmiejskim tu odległość wynosi nawet poniżej 500 m. (Magnuszewski i Gutry-Korycka, 2009). Składa się na niego nurt rzeki oraz taras, bądź tarasy zalewowe.

Las i rzeka

Matuszkiewicz na podstawie przeprowadzonych przez siebie badań (Matuszkiewicz 2000) określił obszar międzywala Wisły na odcinku warszawskim „fenomenem przyrodniczym w regionie Mazowsza i szerzej na niżu polskim”. Podał szereg argumentów, wśród nich przede wszystkim: występowanie nielicznych płatów łęgowych lasów wierzbowo-topolowych oraz nadrzecznych zarośli wierzbowych, a także pojawiające się odsypy piasku w obrębie nurtu rzeki – siedliska niezbędne dla istnienia wielu gatunków roślin z grupy terofitów i ptaków siewkowatych, np. rybitw: rzecznej i białoczelnej. Oba gatunki ptaków zagrożone wymarciem w skali europejskiej można obserwować nad Wisłą w centrum Warszawy. To naprawdę fenomenalne zjawisko.

Obszar ten objęto siecią Natura 2000. Jest to obszar specjalnej ochrony ptaków Dolina Śródkowej Wisły PLB140004, stanowiący fragment doliny rzecznej o długości ok. 250 km, położony pomiędzy Puławami a Płockiem. Ochroną objęto teren międzywała Wisły, w obrębie którego występują cenne siedliska ptaków, charakterystyczne jedynie dla dolin dużych rzek nizinnych.

Lasy i zarośla łęgowe warszawskiej Wisły mają znaczną wartość przyrodniczą. Występują w nich chronione gatunki roślin, zwierząt i grzybów. Stanowią korytarz ekologiczny o randze europejskiej. Mają korzystny wpływ na mikroklimat miasta oraz regulują stosunki wodne. Odcinek śródmiejski wykazuje jednak obniżoną wartość przyrodniczą, w stosunku choćby do peryferyjnych odcinków Wisły w obrębie aglomeracji miejskiej oraz poza nią (Szyszko, Szwerk 2006). Z tego względu założyć można, że zagęszczona tu infrastruktura rekreacyjna i zbudowana na niej społeczna funkcja obszaru nie będzie skonfliktowana z dominującą funkcją ekologiczną.

Miasto

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m.st. Warszawy wskazuje kierunki zagospodarowania przestrzennego. W opracowaniu tym zaznaczono, że „Wisła z terenami zieleni nadwiślańskiej stanowić będzie przykład harmonizowania walorów krajobrazu kulturowego i przyrodniczego, poprzez wzmocnienie i poszerzenie roli rzeki w strukturze przestrzennej miasta oraz atrakcyjne zagospodarowanie przyrzeczy odpowiadające wymogom ochrony wartości przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego”.

W opracowaniu mapowym, stanowiącym załącznik do tegoż Studium, wyróżniono szereg elementów systemu przyrodniczego Warszawy (SPW), tereny prawego brzegu Wisły zakwalifikowano jako „obszary podstawowe SPW”. W strukturze funkcjonalnej SPW obszary te, znalazły się w kategorii „tereny zieleni”, w podkategorii „zieleni nadwiślańskiej”, obok takich podkategorii jak „tereny leśne”, czy „tereny zieleni urządzonej”. Nadaje się tym samym obszarom nadwiślańskim pewną rangę, podkreśla się ich wyjątkowy charakter i znaczenie. Problematykę tą szerzej porusza Janczak (2008), który zauważa, że władze miejskie, nie mają do dyspozycji zbyt wielu narzędzi prawnych (zapisów w ustawach, instrukcji, zasad i zarządzeń) do prowadzenia gospodarki leśnej. Kompetencje tych urzędników w zakresie gospodarki leśnej to dodatkowy problem.

Mieszkańcy stolicy – nie zważając i nie dostrzegając nawet problemów administracyjnych – tłumnie odwiedzają tereny nadwiślańskie. Proces zwracania brzegów rzeki mieszkańcom, opisany we wstępnej części niniejszego artykułu, z roku na rok ewoluował, przybierał też na sile – coraz większe tłumy warszawiaków i turystów odwiedzały warszawską Wisłę. Dane pozyskane z systemu pomiarowego Eco Counter (czujnik pyroelektryczny zliczający pieszych i rowerzystów) pokazują skalę tego zjawiska: na ścieżce rekreacyjnej w pobliżu Stadionu Narodowego system zliczył 104 101 pieszych oraz 130 202 rowerzystów w ciągu całego 2015 roku.

Na przełomie 2014 i 2015 r. autorzy przeprowadzili badania sondażowe dotyczące infrastruktury rekreacyjno-wypoczynkowej (ścieżki piesze o utrzymanej nawierzchni, ławki, kosze na śmieci, tablice edukacyjne, itp.) prawego brzegu Wisły. Badanie było elementem szerszej diagnozy ergonomicznej układu „infrastruktura – użytkownik” (Nowacka, Gasek 2014), która miała na celu wypracować charakterystykę relacji zachodzących w tym układzie.

Profil społeczno-demograficzny badanych przedstawiał się następująco: w badaniu wzięło udział 166 respondentów, 43% stanowiły kobiety, 57% mężczyźni. Średnia wieku kobiet wynosi 34 lata, mężczyzn – 36 lat. Niemal 65% respondentów to ludzie młodzi, w wieku poniżej 35 lat. Prawy brzeg Wisły to ważne miejsce spotkań na mapie stolicy głównie właśnie dla młodych

ludzi. Żadne inne miejsce w Warszawie nie jest obecnie tak popularne. Niemal połowa respondentów deklaruje wykształcenie wyższe. Również niespełna połowa deklaruje, że obecnie pracuje zawodowo. Co trzeci pytany uczy się, z czego połowa spośród nich łączy naukę z pracą.

Respondenci deklarują, że wybierają te tereny w poszukiwaniu kontaktu z przyrodą, ciszy i spokoju od zgiełku miasta. To symptomatyczne, że są to tereny określane jako „naturalne”, „dzikie”, co świadczy o potrzebach mieszkańców dużych miast.

W przypadku odpowiedzi na pytanie o to, czy zdaniem respondentów elementy zagospodarowania rekreacyjnego są potrzebne, różnice pomiędzy poszczególnymi kategoriami wiekowymi badanych są znaczne. Najwięcej odpowiedzi zaprzeczających potrzebę istnienia elementów zagospodarowania rekreacyjnego było w grupie wiekowej 36-45 lat (ta grupa wiekowa deklarowała we wcześniejszych odpowiedziach „spacer”, jako główną motywację do spędzenia czasu w nadwiślańskich lasach – bierną formę wypoczynku). Sumarycznie, niemal 80% wszystkich respondentów uważa, że elementy zagospodarowania są na tym terenie potrzebne.

W odpowiedzi na pytanie czy elementy zagospodarowania rekreacyjnego sprzyjają ochronie przyrody, odpowiedzi „tak” i „nie” otrzymały niemal po równo 40% głosów, pozostali wskazywali odpowiedź „nie wiem”. To, czy i w jakim względzie zagospodarowanie terenów zielonych, infrastruktura rekreacyjno-wypoczynkowa sprzyja ochronie przyrody, jest zagadnieniem bardzo złożonym. Wśród badaczy procesów udostępniania terenów zielonych, a zwłaszcza leśnych, zdania są podzielone. Jak widać wśród laików, również, to otwiera drogę do szerokiej dyskusji o tym, w którym kierunku rozwój tych terenów powinien zmierzać.

Debata taka nie może się odbywać jednak bez podstawowej bazy wiedzy, która powinna być udostępniona rekreantom czy turystom w formie dla nich przystępnej i na tyle atrakcyjnej, aby chętnie się nią zainteresowali. Kolejnym krokiem jest zaangażowanie wybranych grup społecznych w procesy partycypacyjne, dotyczące form udostępniania terenów zielonych w miastach. Istnieje wtedy szansa na zbudowanie zharmonizowanego układu ergonomicznego: środowisko – człowiek – infrastruktura, w którym wszystkie elementy składowe są równoważne.

Ekosystem

Spór o to czy dbanie o właściwy stan, różnorodność biologiczną, „naturalność” terenów zieleni miejskiej ma na celu głównie ochronę przyrody, czy myśląc bardziej antropocentrycznie – dobrostan ludzi żyjących w miastach, jest bezcelowy. Oba te cele zakładają zrównoważony rozwój miasta uwarunkowany dobrym stanem ilościowym i jakościowym zieleni miejskiej, udostępnionej i otwartej dla mieszkańców, z odpowiednio ukształtowaną infrastrukturą ekologiczną.

Poza nadrzędną rolę ekologiczną, terenom infrastruktury ekologicznej przypisuje się także funkcje, jak: kształtowanie warunków zdrowotnych, poprawę stanu poszczególnych komponentów środowiska, kontrolę rozwoju przestrzennego miasta oraz tworzenie potencjału rozwojowego systemu rekreacyjnego (Szulczewska 2005).

W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym miast podstawową i wyjściową bazą wiedzy powinna być inwentaryzacja przyrodnicza. Może ona założyć różnorakie cele, w zależności od warunków przyrodniczych i lokalnych potrzeb. Podkreśla się, że jednym z celów tworzenia dokumentacji inwentaryzacyjnej jest jej wymiar edukacyjny. W szerszej perspektywie również w partycypacji społecznej. Jednakże inwentaryzacja w swym głównym założeniu ma dostarczyć kompleksowych danych o zasobach, walorach i stanie środowiska abiotycznego i biotycznego (Kistowski, Mieńko 1999). Na tej podstawie można przewidzieć skutki założonych działań w skali lokalnej, regionalnej jak i globalnej. W przypadku działań podejmowanych w zlewni naj-

większej rzeki w Polsce, na terenie objętym siecią Natura 2000, jest to szczególnie istotne. Tymczasem ostatnie kompleksowe opracowanie wydano w 2000 roku. Jest to, jak podkreślają jego redaktorzy, raport z badań poświęconych specyficznemu układowi przestrzenno-ekologicznemu, jakim jest międzywale Wisły (Matuszkiewicz 2000).

Wśród zróżnicowanych form i rodzajów *greenstructure* (termin utworzony podczas realizacji programu COST Action 11 Greenstructure and Urban Planning poświęconego zagadnieniom kształtowania systemu przyrodniczego miasta), to właśnie tereny przyrodnicze związane z wodą są najcenniejsze. Najpełniej sprawują szereg przypisanych zieleni miejskiej funkcji: ekologiczną, użytkową, socjalną czy kulturową. Oferują też najwięcej form rekreacji. Dlatego też konieczne jest cykliczne, w odstępach czasu nie większych niż 10 lat, badanie stanu przyrody, szczególnie pod kątem antropopresji. Tylko w takim wypadku układ ergonomiczny będzie zharmonizowany.

Podsumowanie

Trwałość i zrównoważony rozwój cennych terenów nadwiślańskich jest ważny nie tylko w ujęciu przyrodniczym, ale i socjalnym. Układ ergonomiczny może pozostać stabilny tylko w wypadku, gdy wszystkie jego elementy zostaną w odpowiednim stopniu zidentyfikowane oraz skwantyfikowane i opisane. Ponadto należy scharakteryzować skalę i siłę ich wzajemnych powiązań. Zagospodarowanie rekreacyjne lasów łęgowych zlokalizowane w międzywale prawego brzegu Wisły na terenie śródmieścia Warszawy ma szansę stać się takim układem. Działania partycypacyjne oraz popularyzacja wiedzy, zwłaszcza na polu badań naukowych nad środowiskiem przyrodniczym z pewnością temu posłużą.

Literatura

- Janczak R. 2008. Las i gospodarka leśna w zasięgu oddziaływania miast w Polsce. SiM CEPL, Rogów, 19 (3): 152-171.
- Kistowski, M. i Mieńko, W. (1999). Inwentaryzacja przyrodnicza - struktura i źródła informacji oraz metody jej realizacji. Materiały Seminarium Geoekologicznego „Metody Inwentaryzacji Przyrodniczej, Łódź: 23-37.
- Magnuszewski A., Gutry-Korycka E. 2009. Rekonstrukcja przepływu wielkich wód wisły w warszawie w warunkach naturalnych. Prace i Studia Geograficzne, T. 43, 141-151.
- Matuszkiewicz J. M. 2000. Ocena wartości przyrodniczej międzywala Wisły na odcinku warszawskim. W: Matuszkiewicz M., Roo-Zielińska E. (red.). Międzywale wisły jako swoisty układ przyrodniczy (odcinek Pilica-Narew). PAN IGiPZ. Warszawa: 159 -181.
- Natura 2000. (2015-09-10). Standardowy formularz danych Natura 2000. Pobrano z lokalizacji: <http://natura2000.eea.europa.eu/natura2000/sdf.aspx?site=plb140004>
- Nowacka W., Gasek A. 2014, Ergonomiczna ocena bazy dydaktycznej i edukacyjnej – studium przypadku, SiM, CEPL Rogów, R.17: 118 -128.
- Szulczewska, B. i Kaliszczuk, E. 2005. Koncepcja systemu przyrodniczego miasta: geneza, ewolucja i znacznie praktyczne. Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN: 7-24.
- Szyszko J., Schwerk A. 2006: Vistula environmental park – basic data and concept. SGGW, Warszawa 2006, 1-108.
- www.um.warszawa.pl/o-warszawie/kompendium-wiedzy/wisla-w-warszawie

Gasek Alicja, Wiesława Ł. Nowacka, Paweł Staniszewski

Katedra Użytkowania Lasu

Wydział Leśny SGGW w Warszawie

alicja_gasek@sggw.pl, wieslawa.nowacka@wl.sggw.pl, pawel.staniszewski@wl.sggw.pl